

GRECKA DIASPORA W ZAMOŚCIU NA PRZEŁOMIE XVI I XVII WIEKU

 <http://orcid.org/0000-0002-9913-1603>

Ihor Lylo

Lwowski Uniwersytet Narodowy im. I. Franki

ABSTRACT

GREEK DIASPORA IN ZAMOŚĆ IN THE LATE 16TH AND EARLY 17TH CENTURIES

This article considers questions of the formation and activity of the Greek trade diaspora in Zamość at the end of the 16th and in the first half of the 17th centuries. The research focuses on the preconditions to this resettlement and on the adaptation process of Greek immigrants. Greek merchants quickly created a compact settlement and gained access to high level city officials. Moreover, the community supported its own Orthodox priest, church and cemetery. The main commodity in their trade was Malvasia, a kind of sweet wine, which was transported to Zamość from Crete. The activity of Greek merchants was dangerous for the economic interests of Lviv and therefore resulted in many conflicts between the traders and Lviv's deputies. It is vital to understand the reasons behind Jan Zamoyski's (the Lord of Zamość) decision to invite only those Greek merchants who were previously citizens of the Venetian republic. The Crown Chancellor – a prominent figure in Renaissance European history – discovered the unique qualities of these people during his studies at Padua University, and most probably at that time devised plans to harness their exceptional political and economic vision.

Keywords: Greeks, merchants, Zamość, Jan Zamoyski, Lviv, Malvasia.

Słowa kluczowe: Grecy, Lwów, małmazja, Zamość, diaspora.

Działalność mieszkających w Zamościu greckich imigrantów przypadała na okres od ostatniej dekady XVI stulecia aż do początku XVIII wieku. Historiografia dotycząca tego zagadnienia jest raczej skromna, a większość dostępnych informacji na temat życia greckich imigrantów pochodzi ze źródeł wskazujących na ekonomiczne aspiracje ordynata lub świadczących o próbach gospodarczej rywalizacji między

Zamościem a pobliskim Lwowem¹. Do ekonomicznych procesów, wyraźnie wpływających na funkcjonowanie tej wspólnoty, należy dołączyć także wydarzenia ściśle związane z Grekami, które doprowadziły do podpisania w 1596 roku unii brzeskiej².

W miastach województwa ruskiego i na Podolu proces adaptacji greckich imigrantów w większości wypadków miał charakter progresywny³. Imigracja Greków na terytoria Rzeczypospolitej była spowodowana przyczynami ekonomicznymi i wiązała się głównie ze zwiększeniem importu słodkich gatunków win z terenów śródziemnomorskich⁴. Zwiększająca się liczba migrujących Greków sprzyjała ich samoorganizacji, zależało im bowiem na zaspokojeniu własnych potrzeb religijnych i społecznych. Nawet we Lwowie, gdzie greccy imigranci zazwyczaj dołączali do lokalnej ludności ruskiej, można obserwować podobne mechanizmy budowania wspólnoty jak na terytorium sąsiedniej Mołdawii czy na Półwyspie Bałkańskim⁵.

Na tle greckich ośrodków we Lwowie i Brodach grupa zamojska ujawniła własne, oryginalne cechy. Od początku historia tego miasta była uzależniona od osobistego patronatu założyciela, a kanclerza i hetmana koronnego Jana Zamoyskiego (1542–1605) uznawano za jedną z najbardziej wpływowych postaci ówczesnej Europy

¹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Archiwum Zamoyskich (dalej: AZ); *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. 3, 4: (1585–1588), wyd. K. Lepszy, Kraków 1948; Tsentralnyi Derzhavnyi Istorychnyi Arkhiv Ukrainy u Lvovi (dalej: TsDIA Ukrainy u Lvovi) f. 52, op. 2, Magistrat miasta Lwowa; S. Morawski, *Ważniejsze przywileje i dokumenty Jana i Tomasza Zamoyskich podane w streszczeniu* [w:] *Rocznik Samborski, wydawnictwo na cele dobroczynne samborskie*, t. XII, Nowa Seria, [Sambor] 1888–1889; A. Budylovich, *Russkaia pravoslavnaia starina v Zamosie*, Warszawa 1885; A. Gil, *Jan Zamoyski wobec zagadnień wyznaniowych na przykładzie Zamościa przelomu XVI i XVII wieku*, „Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne” 2005, t. 3, numer specjalny: *Jan Zamoyski. Wódz – mecenas – polityk*, s. 42–46.

² B. Gudziak, *Kryza i reforma: Kyivska mytropoliia, Tsarhorodskiy patriarkhat i henezha Beresteiskoi unii*, przekład M. Hablevych, za red. O. Turii, Lviv 2000; idem, *Tsarhorodskiy Patriarkh Yeremiia II, utvorennia Moskovskoho patriarkhatu ta tserkovni reformy v ukrainsko-biloruskykh zemliakh kintsia 80-kh rokov XVI st.*, „Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Tarasa Shevchenka” (dalej: „ZNTSh”) 1999, t. CCXXXVIII, p. 7–45; K. Kuczara, *Arsenius z Elassonu – Grek w służbie Cerkwi prawosławnej we Lwowie*, „Przegląd Historyczny” 2010, nr 101, s. 89–99; idem, *Grecy w Kościołach wschodnich w Rzeczypospolitej (1585–1621)*, Poznań 2012.

³ I. Lylo, *Hretska hromada mista Lvova v XVI–XVII st.*, Lviv 2002; idem, *Do pyttannia pro diialnist hretskykh kuptsiv na terytorii Moldavii ta Rechi Pospolytoi v XVI – pershii polovyni XVII st.* [w:] *Istoriia torhivli, podatky ta myta*: zb. nauk. prats. (Dnipro) 2016, nr 1–2 (13–14), s. 105–115; K. Sacała, *Wpływ greckiej diaspory kupców na społeczność ruską we Lwowie w drugiej połowie XVI wieku* [w:] *Jednostka i zbiorowość – relacje na przestrzeni dziejów*, red. A. Orzełek, K. Jakimowicz, A. Sykała, [Lublin] 2015, s. 55–64; idem, *Znaczenie komunikacji dla greckiego kupiectwa we Lwowie na przełomie XVI i XVII w. Wielowymiarowość zagadnienia*, „Koło Historii” 2016, nr 19, s. 59–71.

⁴ V. Kryvonos, *Do pyttannia pro diialnist seredzemnomorskykh hrekiv u Lvovi v XVI – seredyni XVII st.* [w:] *Lwów: Miasto, społeczeństwo, kultura*, t. 2, Kraków 1998, s. 59–67; C.N. Apetrei, *The Transit of Cretan Wine in 16th Century Moldavia*, „Transylvanian Review” 2013, vol. XXII, Supplement No. 2 [*Economic and Social Evolutions at the Crossroads of the World-System: Eastern and Central Europe from the Early Modern Age to the Twentieth Century*, eds. I.M. Balog, R. Graf și Cristian Luca], p. 193–203.

⁵ C. Luca, *Venetian Merchants in the Lower Danube Area and Their Role in the Development of the International Exchanges in the 17th Century*, „Český časopis historický” R. 101, 2011, p. 301.

Środkowo-Wschodniej⁶. Zamoyski od 1580 roku nie tylko chciał odnieść sukces gospodarczy, ale także próbował właśnie na przykładzie Zamościa zrealizować popularny wówczas pomysł stworzenia miasta idealnego⁷. Hetman koronny troszczył się o rozwój infrastruktury miejskiej oraz dbał o dogodne warunki do wymiany i produkcji towarów. W dokumencie z 1589 roku, nadającym Grekom przywileje, wyraźnie zaznaczył, że mają się oni zajmować w Zamościu nowymi rodzajami działalności gospodarczej, a nie tylko wybudować magazyny towarowe⁸. Korzystna lokalizacja miasta, które zostało założone na skrzyżowaniu ważnych szlaków między Lwowem a Warszawą oraz dróg wiodących do Torunia, Gdańska, Kijowa i Moskwy, ułatwiała to zadanie.

W sprawach polityki gospodarczej i społecznej Zamoyskiego nie ograniczały prawa samorządowe, jak to było na przykład w pobliskim Lwowie. Gdy greccy imigranci we Lwowie chcieli uzyskać prawa miejskie, to powinni być traktowani w ten sam sposób jak inni wnioskodawcy, ale w praktyce większość z nich dopuszczano do stałego osiedlania się za pośrednictwem miejscowych Rusinów i na zasadach „iuxta alios cives Ruthenos”⁹. Na poziomie ogólnokrajowym prawne warunki pobytu zagranicznych kupców i ich działalności gospodarczej mogły zostać określone również przywilejami królewskimi oraz uchwałami sejmików¹⁰.

W początkowym okresie lokacji Zamościa przewidywano, że jego mieszkańcy będą wyłącznie wyznania rzymskokatolickiego, lecz po kilku latach okazało się, że taka decyzja stanowi przeszkodę w rozwoju miasta. W celu zwiększenia atrakcyjności projektu kanclerz dokonał prawnej korekty dokumentu, który od tego momentu zachęcał kupców i rzemieślników ze wschodnich regionów basenu Morza

⁶ S. Grzybowski, *Jan Zamoyski*, Warszawa 1994.

⁷ Renesans wzbudził marzenia o idealnym mieście, czyli ośrodku z nowym typem infrastruktury oraz modelem współistnienia mieszkańców. Piero della Francesca, Leon-Baptiste Alberti lub Leonardo da Vinci podejmowali próby realizacji takich projektów. Podobne pomysły rozdziły się również w środowisku takich wybitnych przedstawicieli elity Rzeczypospolitej jak J. Zamoyski. H. Rosenau, *The Ideal City: Its Architectural Evolutions*, London 1974; K. Kuśniercz, *Kierunki rozwoju urbanistyki nowożytnej w Polsce południowo-wschodniej. Geneza, modele urbanistyczne, przykłady*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2015, nr 41, s. 101–102.

⁸ A. Budylovich, op. cit., s. 7.

⁹ W 1584 r. na tej zasadzie miejskie prawo we Lwowie uzyskał znany grecki kupiec Jani Afendyk. „(3049) Iani Graecus Iliæ Affendik Caffensis et Holenæ coniugum incolarum Camenencensium filius, ad literas genealogiæ et conservationis honeste sub titulo et sigillo honoratorum dominorum consulum civitatis Camenencensis coram nostro officio exhibitæ et lectas, tum specialiter ad intercessionem et commendationem honesti Mathiæ Socha et Georgii Sponer civitatis eiusdem Leopoliensis scabinorum ad ius nostrum civile susceptus numeroque civium Rutenorum adscriptus est. Actum sabbato post octavas sacratissimi Corporis Christi proximo Anno Domini 1584 [1584 06 09]”. *Album civium Leopoliensium. Rejestry przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie (1388–1783)*, t. 1, wyd. A. Janeczka, Poznań–Warszawa 2005, t. 185; TsDIA Ukrainy u Lvovi, f. 52, op. 2, spr. 648. Knyha zapsy protokoliv pro rezultaty vyboriv do miskykh uriadiv. Vpysy osib, yakym nadano miske hromadianstvo, ark. 113; M. Kaprał, *Ukraińska hromada na vulytsi Ruskii Lvova v 1550–1585*, „Visnyk Lvivskoho Natsionalnoho Universytetu im. I. Franka. Seriiia istorychna” 2002, vyp. 37, ch. 1. s. 152.

¹⁰ *Volumina Legum*, Przedruk Zbioru Praw Staraniem XX Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydanego, nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, t. III, Petersburg, 1859, s. 13–14.

Śródziemnego oraz innych obszarów Europy do osiedlania się w Zamościu¹¹. Prawdopodobnie korekta została wprowadzona ze względu na pogarszanie się sytuacji gospodarczej i politycznej¹². Decyzja ta zbiegła się w czasie z szybkim wzrostem greckiej imigracji do Rzeczypospolitej¹³. Począwszy od 1589 roku, Grecy wraz z Ormianami i Żydami sefardyjskimi coraz liczniej zaczęli osiedlać się w Zamościu¹⁴.

Poza komponentem ekonomicznym kanclerz zadbał o duchowy i kulturowy komfort nowych mieszkańców. 10 stycznia 1589 roku Grecy uzyskali pozwolenie na wybudowanie obok rynku własnej cerkwi pod wyzwaniem Świętego Mikołaja. Mogli też zaprosić księży, którzy podlegali diecezji chełmskiej¹⁵. Na początku świątynia była drewniana i niewielka, ale sam fakt jej istnienia w oczywisty sposób świadczył o wysokiej pozycji społecznej greckiej wspólnoty w Zamościu. Przywilej ordynata został potwierdzony 20 stycznia 1618 przez jego syna Tomasza Zamoyskiego¹⁶. To właśnie on ufundował przebudowę cerkwi z drewnianej na kamienną¹⁷. Prace ukończono w 1631 roku pod kierownictwem architekta Jana Jaroszewicza. Co najmniej do roku 1699 roku na działce w pobliżu cerkwi znajdował się cmentarz dla zmarłych członków greckiej wspólnoty. Zlikwidowano go w czasie kolejnej przebudowy miejskiej przestrzeni publicznej, dlatego nie zachował się do czasów współczesnych¹⁸.

¹¹ „(Z już od lat kilku, do nowego miasta mego Zamościa przybywają ludzie narodowości rozmaitey, a obecnie nagromadziło się też nie mało narodu *Greków*, a chociaż już przedtem ogólnikowo zastrzegłem, że prawa y swobody ode mnie nadane lub otrzymane dotyczą się nie tylko mieszczan pierwotnych, ale y następnych: przeto dla upewnienia o tem umyślnem piśmie ninieyszem szczegółowo to zastrzec ludziom narodowości greckiej [gwarantuję]. Czynię to zaś tem chętniey, skoro oni się tu nie tylko wybrali na zamieszkanie z majątkami swemi, ale pragną z sobą przenieść kupię swoję [kupiectwo swoje]”. S. Morawski, op. cit., s. 86; A. Tarnawski, *Działalność gospodarcza Jana Zamoyskiego Kanclerza i Hetmana Wielkiego Koronnego (1572–1605)*, Lwów 1935, s. 325.

¹² Z powodu dewaluacji wartości pieniędzy w 1591 r. oraz kryzysu gospodarczego Zamość opuściło wielu rzemieślników. Osadnictwo bogatych imigrantów mogło ponownie zaaktywizować miasto pod względem gospodarczym. P. Kondraciuk, *Sztuka ormiańska w Zamościu* [w:] *Ars Armeniaca. Sztuka ormiańska ze zbiorów polskich i ukraińskich. Katalog wystawy Muzeum Zamoyskiego*, Zamość 2010, s. 11–25.

¹³ V. Kryvonos, *Torhova diialnist levantiiskykh kuptsiv u Lvovi v XVI – pershii polovyni XVII st.*, „Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna” 1992, vyp. 27: *Z istorii starodavnosti...*, s. 60; A. Dziubiński, *Na szlakach Orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI–XVIII w.*, Wrocław 1998, s. 193.

¹⁴ A. Tarnawski, op. cit., s. 325; A. Gil, op. cit., s. 44.

¹⁵ Biblioteka Narodowa w Warszawie (dalej: BN), Biblioteka Ordynacji Zamojskiej (dalej: BOZ) rkps nr 1815, M. Stworzyński, *Opisanie statystyczno-historyczne dóbr Ordynacji Zamoyskiej, 1834 r.*, k. 89–90. Od 1606 r. opiekę nad cerkwią sprawowali członkowie prawosławnego bractwa, które powstało z inicjatywy ruskiego mieszczanina Fedora Wołosowicza i było podporządkowane patriarsze Konstantynopola. 30 III 1606 r. statut bractwa został zatwierdzony przez biskupa Gedeona Bałabana. V. Bednov, *Pravoslavnaia Tserkov v Polshe i Litve*, Minsk 2002.

¹⁶ A. Gil, op. cit., s. 44.

¹⁷ Obecnie jest to rzymskokatolicki kościół św. Mikołaja znajdujący się przy ul. Tadeusza Kościuszki 1.

¹⁸ J. Żygawski, *Lokalizacja dawnych zamojskich cmentarzy w oparciu o archiwalne opracowania kartograficzne z XVIII–XX wieku*, „Archiwariusz Zamojski” 2015, nr 4, s. 12.

Wyjątkowa sytuacja Greków w Zamościu pozostawiła swoje ślady także w topografii. W 1591 roku, zaledwie dwa lata po przyznaniu im przywileju osiedlenia, 12 greckich rodzin mieszkało w pobliżu rynku¹⁹. W tym czasie liczba greckich kupców i rzemieślników mogła sięgać około 100 osób²⁰. Na 34 działki w centrum miasta 6–9 przeszło na własność przedstawicieli tej nacji. Większość z nich znajdowała się w zachodniej części rynku, obok dzielnicy ormiańskiej. Kanclerz zadbał o to, aby w domach bogatych Greków nie kwaterowali wojskowi, chyba że właściciele wyrazili na to zgodę²¹.

Jeśli weźmiemy pod uwagę stosunek liczby Greków do całej ludności Zamościa, która w 1591 roku wynosiła około 2100–2800 osób, jest to dobry wynik, szczególnie w porównaniu z liczbą i wpływami Greków w największym mieście województwa ruskiego, czyli we Lwowie²². W Zamościu Grecy mieli także większy dostęp do sprawowania urzędów. W swoim przywileju Zamoyski podkreślił bowiem, że wszyscy Grecy, którzy osiedlili się w mieście (niezależnie od tego, kiedy do niego przybyli), będą bez ograniczeń przyjmowani do organów administracji miejskiej, proporcjonalnie do ich liczebności²³. W zamian musieli oni przysięgać na wierność właścicielowi i przestrzegać ustanowionych przez niego praw.

W Zamościu Grecy wraz z Ormianami stali się drugą co do wielkości grupą narodową spoza granic Rzeczypospolitej. Do naszych czasów zachowały się imiona pierwszych greckich osadników: Jana Konstantynowicza i Antonidesa Gospodarowicza, pochodzących z Kaffy na Krymie²⁴. Dysponujemy też informacjami na temat kupców: Murata Greka, Teodora ze Szczebreszyna („Quelli di Sebrexino, fu di Teodoro Greco comprata da Andrlico”), Jana Greka („Jani Greco, mercatante...”), Dymitra Greka („Dimitri Greco, compro di Eunnis vi Stania La Janicia”), Jani Greka („Jani Greco, Compro di Palagura Greco”)²⁵. Akta miasta w barwny sposób pokazują

¹⁹ R. Urban, *Grecy w Zamościu*, „Zamojski Kwartalnik Kulturalny” 2004, nr 2 (78–79), s. 57.

²⁰ Ta i inne informacje o obecności Greków w Zamościu zostały mi łaskawie udzielone przez dr. Jacka Feduszkę, pracownika Muzeum w Zamościu. J. Feduszka, *Kupcy i mieszczanie Grecy w Zamościu na przełomie XVI-XVII wieku* (w druku).

²¹ A. Budylovich, op. cit., s. 6–9.

²² Jedyną instytucją publiczną, w której lwowscy Grecy mogli reprezentować interesy prawosławnych mieszkańców, była tak zwana „komisja 40 mężów”. W jej skład wchodziło 20 kupców i 20 rzemieślników. Od drugiej dekady XVII w. komisja prowadziła księgi, w których notowano umowy prawne z magistratem. Dzięki temu wiemy, że w 1672 r. jej członkiem był znany grecki kupiec Piotr Afendyk. O. Hul, *Kolehiia „soroka muzhiv” u Lvovi v XVI st.: peredumovy utvorennia ta zasady diialnosti*, „Drohobytskyj kraieznavchyy zbiryk” 2014, vyp. 17–18, s. 90–100; S. Lewicki, *Targi lwowskie od XIV do XIX w.*, Lwów 1921, s. 38.

²³ S. Morawski, op. cit., s. 87.

²⁴ Ibidem, s. 112.

²⁵ AGAD, (AZ), sygn. 634, nr 32, Plan Rynku w Zamościu, oryg. rękopis jednobarwny o wymiarach 36,9 × 33,4 cm, ok. 1603–1604 r.; B. Pawlicki, *Kamienice mieszczkańskie Zamościa. Problematyka ochrony*, Kraków 1999, s. 52.

nam spory gospodarcze, które toczyli między sobą kupcy Paschali i Andreas Damilo Graeci²⁶ lub działalność handlową Michaela Kiriaki de Sinopia²⁷.

Kontrolując sprawy gospodarcze miasta, Zamoyski połączył greckich imigrantów w jedną grupę z Polakami, a nie z bliższymi im wyznaniowo Rusinami. Z jednej strony służyło to szybszej integracji z lokalną społecznością, z drugiej, jak można przypuszczać, ograniczało wpływy prawosławia w mieście. Miało to dla Greków wymierne korzyści, ponieważ tradycyjną roczną opłatę uiszczali oni, podobnie jak Polacy, w kwocie 600 złotych rocznie, podczas gdy zamojscy Ormianie płacili 1700 zł²⁸.

Mimo otrzymywanego wsparcia życie Greków wcale nie było proste, ponieważ ich wpływy i działalność nieuchronnie prowadziły do konfliktu interesów z pobliskim ośrodkiem lwowskim. Skala aktywności zamojskich Greków na terenie województwa ruskiego jest wyraźnie dostrzegalna, chociażby na podstawie analizy przewlekłych procesów w sądzie ormiańskim we Lwowie, wytoczonych przez Greka Teodora Ducuplo kupcowi N. Popowiczowi i innym mieszkańcom miasta²⁹. Odpływ kupców, a tym samym kapitału, do fundacji Zamoyskich, wywołał znaczne zaniepokojenie wśród wpływowych obywateli i władz Lwowa. Tamtejsi radni na różne sposoby próbowali ograniczyć wpływ kanclerza na ich sprawy, chcieli bowiem chronić miasto przed stratami materialnymi³⁰. Spory miały przeważnie charakter przedłużających się spraw sądowych. Niekiedy jednak temperatura konfliktu wzrastała, notowano nawet przypadki bójek między sługami kanclerza a strażą lwowską³¹.

W takich warunkach Grecy wraz z innymi kupcami *de facto* pozostawali zakładnikami tych konfliktów. Kiedy w 1586 roku Michał Grek i jego towarzysze w czasie transportowania towarów z portów czarnomorskich nie zapłacili cła we Lwowie i zostali zatrzymani, kanclerz osobiście bronił ich przed władzami miasta³². W tym samym roku Zamoyski ponownie zwracał się do rajców Lwowa o poparcie Greka Ichela z Krety w jego staraniach o uzyskanie prawa miejskiego³³. Następny konflikt obserwujemy na przełomie 1587 i 1588 roku, kiedy Lwów po raz kolejny próbował zatrzymać transport do Zamościa, odbywający się poza jego kontrolą celną. W karawanie znajdowała się znaczna ilość małmazji i innych towarów o wartości około

²⁶ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL). Acta luźne m. Zamościa (1594–1600), Consularia (dalej: Cons. Zam.) sygn. 2, n. 110625. Liber actorum consularium acivtatis Novae Samoscensis (!), s. 33, 37.

²⁷ Ibidem, s. 82.

²⁸ APL, Cons. Zam., sygn. 6, k. 187v. –188.

²⁹ TsDIA Ukrainy u Lvovi, f. 52, op. 2, spr. 527, Acta iudicii civilis Armenorum, ark. 88.

³⁰ W 1580 r. kolejny królewski przywilej, który ustalał wysokość podatków na cytryny i wino we Lwowie, był „wydawany przez ręce pana Jana Zamoyskiego, z Zamościa”. *Pryvilei mista Lvova (XIV – XVIII st.)*, uporządk M. Kaprał, t. 1, Lviv 1998, s. 401.

³¹ M. Zakrzewska-Dubasowa, *Ormianie zamojscy i ich rola w handlu ze Wschodem*, Lublin 1965 s. 106, 115.

³² *Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. 4, (1585–1588)...., s. 48, dok. 1129.

³³ Ibidem, s. 50.

10 200 talarów³⁴. Z zachowanych dokumentów wynika, że greccy kupcy z wyspy Chios próbowali wynajmować przewoźników w Zamościu, aby tamci transportowali ich wino znad wybrzeża Morza Czarnego bezpośrednio do magazynów³⁵.

Konflikty nasiliły się, gdy część wpływowych Greków, którzy od dawna prowadzili interesy we Lwowie, przeniosła się do Zamościa³⁶. Jednym z nich był znany kupiec Manoli Madzapeta³⁷. Po raz pierwszy zatrzymano go we Lwowie z transportem małmazji do Zamościa w 1588 roku³⁸, a już od 1591 roku coraz częściej wymieniano jego nazwisko wśród greckich mieszczan Zamościa. Obok rynku kupił działkę pod numerem 11 i wybudował kamienicę³⁹.

W 1586 roku toczono kolejny spór między miastami, tym razem dotyczący działalności kupieckiej spółki Greków Prokopa Syropuła i Jerzego Barbariga z miasta Rethymno na Krecie⁴⁰. Uniemożliwiono wówczas próbę przetransportowania z pominięciem lwowskiego magazynu celnego 100 kufl⁴¹ małmazji⁴². Do tego sporu została włączona nawet żona kanclerza koronnego Gryzelda. W swoim liście z 1587 roku, skierowanym do magistratu lwowskiego, odwoływała się do przywileju handlu winem nadanego Zamościowi przez króla Stefana Batorego⁴³. Podkreśliła, że jeśli członkowie spółki w czymś złamali prawo Lwowa, na pewno zostaną ukarani przez sprawiedliwy i bezstronny sąd. Mimo wszystko konflikty te przeszkadzały

³⁴ Ibidem, s. 216–217, 422, 455; M. Zakrzewska-Dubasowa, *Przyczynek do historii jarmarków lubelskich*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, 1965, vol. 20, s. 6.

³⁵ TsDIA Ukrainy u Lvovi, f. 52, op. 2, spr. 20: Knyha zapysu inductiv i protokoliv uriadu Rady (1589–1590), arc. 681.

³⁶ *Katalog dokumentów Archiwum Państwowego w Lublinie, cz. 2: Katalog dokumentów różnej proveniencji miast, wsi, cechów, parafii, klasztorów a osób prywatnych 1397–1794*, oprac. M. Trojanowska, Lublin 1998, s. 40.

³⁷ Manoli Madzapeta był jednym z najwybitniejszych przedstawicieli greckiej diaspory na terenie województwa ruskiego. Od połowy XVI w. mieszkał we Lwowie przy ul. Ruskiej w domu swojego teścia Gabriela Langisza. W rejestrze Bractwa Stawropigialnego za rok 1586 spotykamy jego nazwisko wśród pięciu innych Greków. A. Krylovskiy, *Lvovskoe Stavropihialnoe bratstvo (opyt tserkovno-istorycheskoho issledovanyia)*, Kyiv 1904, s. 3; Yu. Shustova, *Dokumenty Lvovskogo Uspenskogo Stavropigijskogo bratstva (1586–1788): Istochnikovedcheskoe issledovanie [w:] Rukopisnyie pamyatniki Drevney Rusi*, Moskva 2009, s. 562.

³⁸ *Zamoyski do miasta Lwowa, 29 VI 1588 r. [w:] Archiwum Jana Zamoyskiego, t. 4: (1585–1588)...*, § 1305, s. 216–217.

³⁹ Kamienica M. Madzapety znajdowała się w pobliżu rynku (obecnie: ul. Staszica 21). A. Pawłowska, *Plany i mapy Zamościa z XVII–XX wieku, Zamość. Miasto idealne. Studia z dziejów rozwoju przestrzennego i architektury*, red. J. Kowalczyk, Lublin 1980, s. 259; R. Urban, op. cit., s. 57; *Archiwum Jana Zamoyskiego, t. 4: (1585–1588)*, s. 216–217.

⁴⁰ Kupcy ci zawarli umowę na dostawę wina do Rzeczypospolitej. Głównym punktem sprzedaży był Lwów. TsDIA Ukrainy u Lvovi, f. 52, op. 2, spr. 248, Knyha zapysu inductiv i protokoliv spirnykh i kryminalnykh sprav lavnychoho sudu (1588–1591), ark. 32–36.

⁴¹ Kufa turecka (dolia) = 421 garnków lwowskich = 1616,64 litrów. A. Dziubiński, op. cit., s. 292.

⁴² TsDIA Ukrainy u Lvovi, f. 52, op. 2, spr. 248: Knyha zapysu inductiv i protokoliv spirnykh i kryminalnykh sprav lavnychoho sudu (1588–1591), ark. 91.

⁴³ *Archiwum Jana Zamoyskiego, t. 4: (1585–1588)...*, III. 32, s. 422; A. Witusik, *Z przeszłości handlowej Zamościa*, „Rocznik Lubelski” 1989–1990, t. 31–32, s. 243–244.

zamojskim Grekom brać udział w jarmarkach w Jarosławiu⁴⁴, Lublinie⁴⁵ lub Przemysłu⁴⁶, przy czym dla większości z nich najbardziej atrakcyjnym miejscem prowadzenia handlu regionalnego nadal pozostawał Lwów⁴⁷.

Co ciekawe, do Zamościa sprowadzano „włoskich Greków”, o co zabiegał sam kanclerz⁴⁸. Można przypuszczać, że ta selektywność nie była przypadkowa. Wszelkonna wiedza Zamoyskiego o niuansach ówczesnej polityki międzynarodowej mogła podpowiadać mu, że prawosławni Grecy, przez wiele lat przebywający w kręgu cywilizacyjnego oddziaływania Wenecji, szybciej zintegrują się z mieszkańcami jego dóbr. Zamoyski miał możliwość bliżej zapoznać się z obywatelami La Serenissima pochodzenia greckiego w czasie swoich studiów na uniwersytecie w Padwie⁴⁹. Należy też zaznaczyć, że podczas nauki we Włoszech nabrał przekonania, że tolerancja to po prostu dobra polityka⁵⁰. Pozytywne doświadczenie włączenia się greckich kupców pochodzących z Krety w miejskie środowisko Lwowa tylko potwierdzało skuteczność wybranej taktyki⁵¹. Zamoyski chętnie korzystał z innych usług oferowanych przez Greków mieszkających w Polsce. Na przykład kupiec Konstantyn Vorsi był jego łącznikiem w poufnych kontaktach z władcą Mołdawii Michałem Walecznym⁵². Od czasu założenia w 1595 roku w Zamościu Akademii kanclerz rywalizował o pozyskanie najlepszych z emigrantów z księciem Konstantym Ostrogskim. Ten ostatni jednak zwyciężył, ściągając jako wykładowców do swojej uczelni w Ostrogu biskupa Cyryła Lukarisa i Nikifora Paraschesa-Kantakuzena⁵³.

Kanclerz koronny zajął podobne stanowisko w sprawie przyjęcia do miasta Żydów sefardyjskich, którzy uciekli przed prześladowaniem z Hiszpanii do Turcji, a następnie poszukiwali możliwości osiedlenia się i prowadzenia handlu na terytorium Rzeczypospolitej. Zamoyski zgodził się na otwarcie w Zamościu magazynów braci Kohenów, reprezentujących interesy Józefa Nasi, urzędnika dworu sułtana, który uzurpował sobie prawo do handlu greckim winem przez terytorium Turcji. Jak

⁴⁴ *Suplika kupców greckich*, wyd. R. Szczygieł, „Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia” 1975/6, nr 9, s. 55–58.

⁴⁵ *Katalog dokumentów Archiwum Państwowego w Lublinie...*, cz. 1: *Katalog dokumentów miasta Lublina, jego jurydyk, cechów, kościołów i klasztorów 1317–1792*, oprac. M. Trojanowska, Lublin 1996, s. 73; M. Zakrzewska-Dubasowa, *Przyczynek...*, s. 65.

⁴⁶ M. Zakrzewska-Dubasowa, *Ormianie zamojscy...*, s. 105.

⁴⁷ I. Lylo, *Do pytania pro diialnist hretskykh kuptsiv...*, s. 108–109.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 44.

⁴⁹ B. Gudziak, *Tsarhorodskyy Patriarkh...*, s. 38.; A. Gil, op. cit., s. 44; S. Grzybowski, op. cit., s. 190.

⁵⁰ M. Dyjakowska, *Wyznaniowy charakter Akademii Zamojskiej (1594–1784)*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2001, t. 3, s. 53.

⁵¹ V. Kryvonos, *Skhidna torhivlia Lvova v seredyni XVI – pershii polovyni XVII st. Zbirnyk dokumentiv*, uporiadnyk V. Kryvonos, Lviv 2011, s. 22; A. Dziubiński *Na szlakach Orientu...*, s. 58.

⁵² C.N. Apetrei, *Greek Merchant in the 16th Century Romanian Principalities: New Case Study: The Vorsi Family*, „ISTROS” 2012, vol. XVIII, s. 428.

⁵³ W. Atamanenko, *Zamojscy i Ostrogscy: magnateria końca XVI i pierwszej połowy XVII w.*, „Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne” 2005, t. 3, nr specjalny: *Jan Zamoyski. Wódz – mecenas – polityk ...*, s. 67; A. Smyrnov, *Kyrylo Lukaris i Ukraina*, „Naukovi zapysky” [Natsionalnoho universytetu „Ostrozka akademiia”. Istorychni nauky] 2011, vyp. 18, s. 157–164.

wynika z dokumentów, Kohenowie uważali, że Zamość otwiera przed nimi szersze perspektywy niż Lwów⁵⁴. W 1623 roku Tomasz Zamoyski wydał kolejne zezwolenia na osiedlenie się w mieście Moshe d'Campos i Ephraima Kastela z Hiszpanii, którzy przyłączyli się do Żydów z Flandrii i Holandii, mieszkających tu już wcześniej⁵⁵. Takie podejście w jakiś sposób tłumaczy przyczyny chłodnego stosunku Jana Zamoyskiego do perspektyw osadnictwa w mieście Rusinów lub Żydów aszkenazyjskich, zamieszkujących okoliczne terytoria⁵⁶. Również sami Rusini wyraźnie rozróżniali wyznawców wiary greckiej (*ritus Graeci*) od imigrantów pochodzenia greckiego (*Graecae nationis*)⁵⁷. W liście do cara Fiodora Iwanowicza członkowie lwowskiego Bractwa Stauropigialnego wskazywali na różnice między „Rusinami Grekami”⁵⁸. To rozróżnienie doskonale widać również w dokumencie z 28 maja 1601 roku, w którym kanclerz potwierdził i uprawomocnił zapis dla kupca greckiego Jana Konstantynowicza Greczyna placu i domu na lwowskim przedmieściu Zamościa w celu założenia szpitala dla ubogiej ludności „greckiej i ruskiej religii”⁵⁹. Chociaż religia łączyła te dwie grupy społeczne, w życiu publicznym były one postrzegane przez mieszkańców miast województwa ruskiego jako odrębne.

Mimo że miasto ulokowano na katolicko-prawosławnym pograniczu, a okoliczne ziemie były gęsto usiane parafiami wschodniego obrządku, greccy imigranci nie dążyli do integracji ze społecznością ruską. To wyraźnie odróżniło grecką grupę z Zamościa od ich ziomków nawiązujących ścisłe relacje z ludnością prawosławną we Lwowie⁶⁰. Zachęta do osiedlania się greckich kupców w Zamościu zbiegała się w czasie ze staraniami kanclerza, by przygotować grunt do zawarcia unii brzeskiej⁶¹. Wsparcie Greków mogło pomóc w legitymizacji jego politycznych planów⁶². Z uwagi na to, że kanclerz był przez wiele lat skonfliktowany z potężnym magnatem ruskim, księciem Konstantym Ostrogskim, uważnie śledził działalność Greków w Ostrogu. Tym bardziej że większość z nich zdecydowanie sprzeciwiała się podpisaniu unii. Argumentem przemawiającym za stanowiskiem Zamoyskiego okazało się oskarżenie o szpiegostwo i nieposłuszeństwo Nikifora Paraschesa-Kantakuzena (1537–1599), archidiacona na konstantynopolitańskim dworze patriarchy ekumenicznego

⁵⁴ TsDIA Ukrainy u Lvovi, f. 52, op. 2, spr. 247, Knyha zapysu inductiv i protokoliv spirnykh i kryminalnykh sprav lavnychoho sudu (1585–1587), ark. 1178–1779.

⁵⁵ S. Morawski, op. cit., s. 89, 90.

⁵⁶ TsDIA Ukrainy u Lvovi, f. 52, op. 2, spr. 247, Knyha zapysu inductiv i protokoliv spirnykh i kryminalnykh sprav lavnychoho sudu (1585–1587), ark. 1173–1183; A. Budylovich, op. cit., s. 9.

⁵⁷ M. Zakrzewska-Dubasowa, *Ormianie zamojscy...*, s. 44.

⁵⁸ *Akty otnosiashchiesia k istorii Zapadnoi Rossii sobrannye i izdannye Arkheograficheskoi kommissiyeu*, t. 4, Sankt-Peterburg 1851, nr 34, s. 47–51.

⁵⁹ A. Gil, op. cit., s. 45.

⁶⁰ F. Sribnyi, *Studii nad orhanizatsiieiu Lvivskoi Stavropihii vid kintsia XVI do pershoi polovyny XVII st.*, „ZNTSh” 1912, t. 108, kn. 2, s. 5–38; 1912, t. 112, s. 59–73; 1913, t. 114, s. 25–5; I. Lylo, *Do pyttannya pro uchast hrekiv u diialnosti Stavropihiiskoho bratstva u Lvovi v XVI–XVIII st.*, „Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Serii: Istorii. Politolohii” 2017, vyp. 19, s. 21–34.

⁶¹ M. Zakrzewska-Dubasowa, *Ormianie zamojscy...*, dok. 1329, s. 249; K. Kuczara, *Grecy w Kościołach wschodnich...*, s. 172.

⁶² A. Gil, op. cit., s. 45.

Jeremiasza II Tranosa (1536–1595). Nikifor został umieszczony w więzieniu w Malborku, gdzie zmarł, nie doczekawszy wyroku⁶³. Biorąc pod uwagę te wszystkie informacje, można przypuszczać, że Zamość został wybrany jako miejsce spotkania ze wspomnianym patriarchą Konstantynopola Jeremiaszem w czasie jego podróży do Moskwy i w drodze powrotnej⁶⁴. Konsekwencje tych negocjacji i udział w nich lokalnych prawosławnych biskupów miały znaczący wpływ na pozycję prawosławia w Rzeczypospolitej⁶⁵.

Śmierć kanclerza w 1605 roku osłabiła ekonomiczną pozycję miasta, w tym również grecką diasporę. Wydarzenia związane z wojną kozaków pod dowództwem Bohdana Chmielnickiego przeciwko Rzeczypospolitej w latach 1648–1656 spowodowały poważne osłabienie gospodarczej i społecznej aktywności ludności Zamościa. W drugiej połowie XVII wieku większość Greków zmuszona była do opuszczenia miasta lub poddała się polonizacji i z czasem zniknęła z jego społeczno-kulturalnej mapy. Pamięć o nich utrwaliła się głównie w zabytkach architektury lub nazwach topograficznych⁶⁶. Ostatecznie spadkobierczynią ich dziedzictwa materialnego stała się lokalna wspólnota ukraińska. W 1706 roku cerkiew Świętego Mikołaja z powodu braku wystarczającej liczby greckich wiernych została przekazana przez Annę Zamoyską grekokatolickiemu zgromadzeniu ojców bazylianów⁶⁷.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
Archiwum Zamojskich

Archiwum Państwowe w Lublinie
Acta luźne m. Zamościa (1594–1600)

Biblioteka Narodowa w Warszawie
Biblioteka Ordynacji Zamojskiej

Tsentralnyi Derzhavnyi Istorychnyi Arkhiv Ukrainy u Lvovi
f. 52, op. 2, Magistrat miasta Lwowa

⁶³ K. Sacała, *Znaczenie komunikacji...*, s. 62.

⁶⁴ B. Gudziak, *Tsarhorodskiy Patriarkh...*, s. 38.

⁶⁵ Ibidem, *Kryza...*, s. 262–263.

⁶⁶ BN, BOZ, rkps nr 1815: M. Stworzyński, *Opisanie statystyczno-historyczne dóbr Ordynacji Zamojskiej*, 1834 r., s. 89; A. Gil, op. cit., s. 44.

⁶⁷ J. Żygawski podaje, że nastąpiło to już w 1699 r. J. Żygawski, op. cit., s. 12.

Wydawnictwa źródłowe

- Akty otnosiashchiesia k istorii Zapadnoi Rossii sobrannye i izdannye Arkheohraficheskoi kommissieyu*, t. 4, Sankt-Peterburg 1851.
- Album civium Leopoliensium. *Rejestry przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie (1388–1783)*, t. 1, wyd. A. Janeczek, Poznań–Warszawa 2005.
- Archiwum Jana Zamoyskiego*, t. 4, (1585–1588), wyd. K. Lepszy, Kraków 1948.
- Kryvonos V., *Skhidna torhivlia Lvova v seredyni XVI – pershii polovyni XVII st. Zbirnyk dokumentiv*, uporiadnyk V. Kryvonos, Lviv 2011.
- Morawski S., *Ważniejsze przywileje i dokumenty Jana i Tomasza Zamoyskich podane w streszczeniu* [w:] *Rocznik Samborski, wydawnictwo na cele dobroczynne samborskie*, t. XII, Nowa Seria, [Sambor] 1888–1889.
- Pryvilei mista Lvova (XIV–XVIII st.)*, uporiadnyk M. Kapral, t. 1, Lviv 1998.
- Suplika kupców greckich*, wyd. R. Szczygieł, „Rocznik Stowarzyszenia Miłośników Jarosławia” 1975/6, nr 9, s. 55–58.
- Volumina Legum*, przedruk Zbioru Praw Staraniem XX Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782 wydanego, nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, t. III, Petersburg 1859.

Opracowania

- Apetrei C.N., *Greek merchans in the 16th century Romanian Principalities. New Case Study: The Vorsi Family*, „ISTROS” 2012, vol. XVIII.
- Apetrei C.N., *The Transit of Cretan Wine in 16th Century Moldavia*, „Transylvanian Review” 2013, vol. XXII, Supplement No. 2 [*Economic and Social Evolutions at the Crossroads of the World-System: Eastern and Central Europe from the Early Modern Age to the Twentieth Century*, eds. I.M. Balog, R. Graf și Cristian Luca], s. 193–203.
- Atamanenko W., *Zamoyscy i Ostrogscy: magnateria końca XVI i pierwszej połowy XVII w.*, „Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne” 2005, t. 3, nr specjalny: *Jan Zamoyski. Wódz – mecenas – polityk*.
- Bednov V., *Pravoslavnaia Tserkov v Polshe i Litve*, Minsk 2002.
- Budylovich A., *Russkaia pravoslavnaia starina v Zamostie*, Warszawa 1885.
- Dyjakowska M., *Wyznaniowy charakter Akademii Zamojskiej (1594–1784)*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2001, t. 3, s. 51–73.
- Dziubiński A., *Na szlakach Orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI–XVIII w.*, Wrocław 1998.
- Feduszka J., *Kupcy i mieszczanie greccy w Zamościu na przełomie XVI–XVII wieku* (w druku).
- Gil A., *Jan Zamoyski wobec zagadnień wyznaniowych na przykładzie Zamościa przełomu XVI i XVII wieku*, „Zamojsko-Wołyńskie Zeszyty Muzealne” 2005, t. 3, nr specjalny: *Jan Zamoyski. Wódz – mecenas – polityk*.
- Grzybowski S., *Jan Zamoyski*, Warszawa 1994.
- Gudziak B., *Kryza i reforma: Kyivska mytropoliiia, Tsarhorodskyy patriarkhat i heneza Beresteiskoi unii*, przekład M. Hablevych, za red. O. Turiiia, Lviv 2000.
- Gudziak B., *Tsarhorodskyy Patriarkh Yeremiia II, utvorennia Moskovskoho patriarkhatu ta tserkovni reformy v ukrainsko-biloruskykh zemliakh kintsia 80-kh rokov XVI st.*, „Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Tarasa Shevchenka” 1999, t. CCXXXVIII, s. 7–45.
- Hul O., *Kolehiia „soroka muzhiv” u Lvovi v XVI st.: peredumovy utvorennia ta zasady diialnosti*, „Drohobyttskyi kraieznavchyy zbirnyk” 2014, vyp. 17–18, s. 90–100.

- Kapral M., *Ukrainska hromada na vulytsi Ruskii Lvova v 1550–1585*, „Visnyk Lvivskoho Natsionalnoho Universytetu im. I. Franka. Seriiia istorychna” 2002, vyp. 37, ch. 1, s. 145–162.
- Kondraciuk P., *Sztuka ormiańska w Zamościu* [w:] *Ars Armeniaca. Sztuka ormiańska ze zbiorów polskich i ukraińskich. Katalog wystawy Muzeum Jana Zamoyskiego*, Zamość 2010, s. 11–25.
- Krylovskiy A., *Lvovskoe Stavropihialnoe bratstvo (opyt tserkovno-istorycheskoho issledovanyia)*, Kyiv 1904.
- Kryvonos V., *Do pyttannia pro diialnist seredzemnomorskykh hrekiv u Lvovi v XVI – seredyini XVII st.* [w:] *Lwów. Miasto, spoleczeństwo, kultura*, t. 2, red. H.W. Żaliński, K. Karolczak, Kraków 1998, s. 59–67.
- Kryvonos V., *Torhova diialnist levantiiskyykh kuptsiv u Lvovi v XVI – pershii polovyni XVII st.* „Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna” 1992, vyp. 27: *Z istorii starodavnosti ta serednovichchia*, s. 97–108.
- Kuczara K., *Arsenius z Elassonu – Grek w służbie Cerkwi prawosławnej we Lwowie*, „Przełąd Historyczny” 2010, nr 101, s. 89–99.
- Kuczara K., *Grecy w Kościołach wschodnich w Rzeczypospolitej (1585–1621)*, Poznań 2012.
- Kuśnierz K., *Kierunki rozwoju urbanistyki nowożytnej w Polsce południowo-wschodniej. Genesza, modele urbanistyczne, przykłady*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2015, nr 41, s. 101–102.
- Lewicki S., *Targi lwowskie od XIV do XIX w.*, Lwów 1921.
- Luca C., *Venetian Merchants in the Lower Danube Area and Their Role in the Development of the International Exchanges in the 17th Century*, „Český časopis historický” R. 101, 2011, s. 301.
- Lylo I., *Do pyttannia pro diialnist hretskeykh kuptsiv na terytorii Moldavii ta Rechi Pospolytoi v XVI – pershii polovyni XVII st.*, „Istoriia torhivli, podatkov ta myta, zb. nauk. prats.” 2016, nr 1–2 (13–14), s. 105–115.
- Lylo I., *Do pyttannia pro uchast hrekiv u diialnosti Stavropihiiskoho bratstva u Lvovi v XVI–XVIII st.*, „Visnyk Mariupolskoho derzhavnogo universytetu. Seriiia: Istoriia. Politolohiia” 2017, vyp. 19, s. 21–34.
- Lylo I., *Hretska hromada mista Lvova v XVI–XVII st.*, Lviv 2002.
- Pawlicki B., *Kamienice mieszczańskie Zamościa. Problematyka ochrony*, Kraków 1999.
- Pawłowska A., *Plany i mapy Zamościa z XVII–XX wieku* [w:] *Zamość. Miasto idealne. Studia z dziejów rozwoju przestrzennego i architektury*, red. J. Kowalczyk, Lublin 1980.
- Rosenau H., *The Ideal City: Its Architectural Evolutions*, London 1974.
- Sacała K., *Wpływ greckiej diaspory kupców na spoleczeństwo ruską we Lwowie w drugiej połowie XVI wieku* [w:] *Jednostka i zbiorowość – relacje na przestrzeni dziejów*, red. A. Orzełek, K. Jakimowicz, A. Sykała, [Lublin] 2015, s. 55–64.
- Sacała K., *Znaczenie komunikacji dla greckiego kupiectwa we Lwowie na przelomie XVI i XVII w. Wielowymiarowość zagadnienia*, „Koło Historii” 2016, nr 19, s. 59–71.
- Shustova Yu., *Dokumenty Lvovskogo Uspenskogo Stavropigiyskogo bratstva (1586–1788): Istochnikovedcheskoe issledovanie* [w:] *Rukopisnye pamyatniki Drevney Rusi*, Redaktor B. Fonkich, Moskva 2009.
- Smyrnov A., *Kyrylo Lukaris i Ukraina*, „Naukovi zapysky” 2011, vyp. 18, s. 157–164.
- Sribnyi F., *Studii nad orhanizatsiieiu Lvivskoi Stavropihii vid kintsia XVI do pershoi polovyny XVII st.* „Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Tarasa Shevchenka” 1912, t. 108, kn. 2, s. 5–38; 1912, t. 112, s. 59–73; 1913, t. 114, s. 25–56.
- Tarnawski A., *Dzialalność gospodarcza Jana Zamoyskiego Kanclerza i Hetmana Wielkiego Koronnego (1572–1605)*, Lwów 1935.

- Urban R., *Grecy w Zamościu*, „Zamojski Kwartalnik Kulturalny”, nr 1–2 (78–79) 2004, s. 57–58.
- Witusik A., *Z przeszłości handlowej Zamościa*, „Rocznik Lubelski” 1989–1990, t. 31–32, s. 243–248.
- Zakrzewska-Dubasowa M., *Ormianie zamojscy i ich rola w handlu ze Wschodem*, Lublin 1965.
- Zakrzewska-Dubasowa M., *Przyczynek do historii jarmarków lubelskich*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 1965, vol. 20, s. 59–74.
- Żygawski J., *Lokalizacja dawnych zamojskich cmentarzy w oparciu o archiwalne opracowania kartograficzne z XVIII–XX wieku*, „Archiwariusz Zamojski” 2015, s. 7–34.

Wydawnictwa o charakterze informacyjnym

- Katalog dokumentów Archiwum Państwowego w Lublinie, cz. 1: Katalog dokumentów miasta Lublina, jego jurydyk, cechów, kościołów i klasztorów 1317–1792*, oprac. M. Trojanowska, Lublin 1996.
- Katalog dokumentów Archiwum Państwowego w Lublinie, cz. 2: Katalog dokumentów różnej proveniencji miast, wsi, cechów, parafii, klasztorów a osób prywatnych 1397–1794*, oprac. M. Trojanowska, Lublin 1998.